

บทบรรณาธิการ

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี

วารสารจุดยืน ฉบับนี้ เป็นฉบับพิเศษ เพื่อรำลึกถึงรองศาสตราจารย์ วิระดา สมสวัสดิ์ นักสตรีนิยม นักกฎหมาย และนักกิจกรรมทางสังคม ผู้มีบทบาทสำคัญในการบุกเบิกการขับเคลื่อนขบวนการผู้หญิงในสังคมไทย และก่อตั้งศูนย์สตรีศึกษา และภาควิชาสตรีศึกษาชั้นในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อาจารย์วิระดา จากไปเมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2563 โดยได้ทิ้งมรดกทางความคิด และปณิธานในการทำงานเพื่อสร้างสรรค์สังคมที่เสมอภาคทางเพศไว้ให้คนรุ่นหลังได้สานต่อและทำงานเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมต่อไป

สตรีนิยมนั้นเป็นทั้งสำนักคิดและทั้งปฏิบัติการทางสังคม ที่มุ่งวิเคราะห์ความแตกต่างทางเพศ อธิบายถึงเงื่อนไขที่ทำให้ความแตกต่างทางเพศกลายเป็นปัจจัยที่นำมาสู่การกดทับและกดขี่ทางเพศ พร้อมทั้งแสวงหาแนวทางในการล้มเลิกหรือเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขที่นำไปสู่การกดขี่นั้น ด้วยการกระทำ การไม่ทำอะไร หรือการกระทำรวมหมู่ หรือปฏิบัติการในระดับปัจเจกชนก็ตามที ในขณะเดียวกัน ขบวนการเคลื่อนไหวของผู้หญิงนั้น ก็ไม่เคยเป็นขบวนการเคลื่อนไหวที่แยกตัวเองโดดเดี่ยวเป็นเอกเทศออกจากขบวนการเคลื่อนไหวอื่นๆ ในสังคม หากแต่เชื่อมร้อยอยู่เสมอกับขบวนการการต่อสู้เพื่อสิทธิและเสรีภาพของชนผู้ถูกกดขี่ หรือคัดค้านกับระบอบเผด็จการ และทุนนิยมที่กดขี่แรงงานอย่างไม่เป็นธรรม นักสตรีนิยมในสหรัฐอเมริกาจำนวนไม่น้อย ล้วนแล้วแต่เติบโตขึ้นมาจากการเข้าร่วมขบวนการต่อต้านสงครามในกลางคริสต์ทศวรรษที่ 1960 กิจกรรมทางการเมืองต่อต้านสงครามเวียดนาม มักถูกกล่าวถึงโดยอาจารย์วิระดาอยู่เสมอ เมื่อย้อนความหลังถึงชีวิตการเป็นนักศึกษากฎหมาย ณ มหาวิทยาลัยคอร์เนล ที่อาจารย์และเพื่อนพ้องมักแวะเวียนไปร่วมการประชุมที่จัดโดยนักศึกษาในยุคสมัยนั้นอยู่ไม่เคยขาด

ไม่เป็นที่แน่ชัดว่า อาจารย์วิระดาเริ่มต้นนิยามตนเองในฐานะนักสตรีนิยมเมื่อใด แต่เรื่องเล่าในการคัดค้านกับระบอบชายเป็นใหญ่ของอาจารย์ เกิดขึ้นตั้งแต่อาจารย์ยังเป็นนักศึกษา ในท่อนหนึ่งของการบรรยายของอาจารย์เรื่อง “The Women’s Movement and Legal Reform in Thailand” ซึ่งจัดโดยคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยคอร์เนล เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2546 อาจารย์วิระดา ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ที่เธอมีกับคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยคอร์เนล สถาบันที่อาจารย์เข้าเรียนในทศวรรษที่ 1970 ว่าเป็นช่วงเวลาที่ตั้ง

ทุกซ์และสุชระคนกัน ทุกซ์นั้น ก็เพราะต้องต่อรองและขัดขึ้นกับประธานวิทยานิพนธ์ของเธอ ผู้ไม่เคยเห็นด้วยกับข้อวิพากษ์ที่อาจารย์มีต่อความไม่เป็นธรรมทางเพศที่ปรากฏในกฎหมาย สันสมรสในสหรัฐอเมริกาและในไทย อันเป็นหัวข้อวิทยานิพนธ์ของอาจารย์ ซึ่งศึกษา เปรียบเทียบกฎหมายสันสมรสระหว่างประเทศทั้งสอง การขัดขวางมุมมองทางเพศใน กฎหมายสันสมรสของประธานวิทยานิพนธ์ท่านนั้น ซึ่งแน่นอนเป็นเพศชาย ได้ดำเนินไปถึง ขั้นที่ให้อาจารย์วิระดาออกงานเขียนที่วิพากษ์ความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับกฎหมายเรื่อง Woman and the Law: The Unfinished Revolution (Kanowitz, 1970) งานเขียน ที่มีชื่อเสียงและทรงพลัง ออกจากการอ้างอิง ด้วยเหตุผลที่ว่างานดังกล่าวมิใช่งานทางด้าน กฎหมาย ในท้ายที่สุด อาจารย์ได้ยืนยันในเจตน์จำนงค์ที่จะเขียนงานวิชาการที่สะท้อนความจริง และอ้างค้ำไว้ซึ่งอิสรภาพในการสร้างความรู้ที่ซื่อสัตย์ต่อความจริง อาจารย์วิระดาจึงได้ ตัดสินใจทำสิ่งที่มีใช้เรื่องที่กระทำได้ง่ายนักในยุคสมัยนั้น โดยเฉพาะภายในความสัมพันธ์ที่ สูง-ต่ำระหว่างอาจารย์และลูกศิษย์ ซึ่งได้แก่การขอเปลี่ยนตัวอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ โดยขอให้ผู้ที่มีพรรคนะทางเพศที่เปิดกว้างมากกว่า มาทำหน้าที่ในการให้คำปรึกษาต่อ วิทยานิพนธ์ของอาจารย์ การต่อสู้เพื่อสร้างพื้นที่ทางวิชาการที่เปิดโอกาสให้กับเสียงและ มุมมองของผู้หญิงของอาจารย์วิระดานับตั้งแต่ครั้งยังเป็นนักศึกษานี้ น่าจะเป็นจุดเริ่มต้นที่ ทำให้อาจารย์ได้เริ่มมองเห็นปัญหาความมีเดบอดทางเพศภาวะในอุดมศึกษา โดยเฉพาะใน สาขากฎหมายที่อาจารย์ได้ร่ำเรียน และนำมาสู่การบุกเบิกสร้างวิชาเรียนทางด้านกฎหมาย ที่ให้ความสำคัญต่อมิติทางเพศ และสิทธิของผู้หญิง ในสาขานิติศาสตร์ของมหาวิทยาลัย เชียงใหม่ ที่อาจารย์ได้เข้าทำงานในเวลาต่อมา ตลอดจนการริเริ่มก่อตั้งศูนย์สตรีศึกษา และภาควิชาสตรีศึกษาขึ้นในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เพื่อผลักดันให้การสร้างความรู้ที่ เสริมสร้างความเท่าเทียมทางเพศนั้น ได้รับการถ่ายทอด สืบต่อ และลงหลักปักฐานเชิงสถาบัน

พื้นฐานความคิดเกี่ยวกับสตรีนิยมของอาจารย์วิระดานั้น ได้รับอิทธิพลจากคลื่น ยุคแรกของสตรีนิยมในสายเสรีนิยมอย่างไม่ต้องสงสัย กล่าวคือ การให้ความสำคัญต่อการ ปฏิรูปกฎหมาย และสถาบันต่างๆ เพื่อสร้างรากฐานแห่งความเสมอภาคทางเพศด้านสิทธิ และการคุ้มครองด้านสิทธิต่อเพศหญิง ไม่ว่าจะสิทธิของผู้หญิงในครอบครัว การขจัดการ ปฏิบัติต่อผู้หญิงอย่างไม่เป็นธรรมในปริมณฑลต่างๆเช่น ในการศึกษา การจ้างงาน การลาคลอด สิทธิในร่างกาย การยุติการตั้งครรภ์ที่ไม่พึงประสงค์ สิทธิของผู้หญิงในการหย่าร้าง และ สิทธิในการเลือกใช้ข้อสุกุลของผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว เป็นต้น สำหรับอาจารย์วิระดาแล้ว การต่อสู้เพื่อสิทธิของผู้หญิงในสังคมไทยนั้นเป็นขบวนการที่ไม่อาจแยกขาดจากการต่อสู้ เพื่อประชาธิปไตย กล่าวคือเป็นการต่อสู้กับระบอบเผด็จการที่ลิดรอนสิทธิของประชาชน

และกับระบอบชายเป็นใหญ่ที่ลิดรอนสิทธิของเพศหญิงไปพร้อมๆกัน อาจารย์มีบทบาทสำคัญร่วมกับกลุ่มผู้หญิงที่ทำงานด้านกฎหมายในการผลักดันให้เกิดการแก้ไขกฎหมายหลายฉบับ เพื่อขยายขอบเขตในการคุ้มครองสิทธิของผู้หญิง และผลักดันให้รัฐธรรมนูญเพิ่มมาตราที่คุ้มครองสิทธิของผู้หญิงมากยิ่งขึ้น แนวทางการเสริมสร้างอำนาจของผู้หญิงด้วยกฎหมายที่บุกเบิกโดยอาจารย์วิระดา ไม่เพียงดำเนินไปในระดับตัวบทกฎหมายเท่านั้น หากแต่ยังได้แผ่ขยายการทำงานไปยังชุมชน โดยมีการฝึกอบรมด้านกฎหมายเป็นแนวทางในการเสริมสร้างความรู้และทักษะด้านกฎหมายให้กับผู้นำเพศหญิงในชุมชน และเป็นเครื่องมือในการคุ้มครองด้านสิทธิและขยายศักยภาพในการต่อรองเชิงอำนาจให้กับผู้หญิงอีกด้วย

การเล็งเห็นความจำเป็นในการผลักดันให้ความรู้เกี่ยวกับผู้หญิงให้ถูกพัฒนาและถ่ายทอดในสังคมอย่างเป็นกระบวนการ และเพื่อผลักดันให้ความรู้เกี่ยวกับผู้หญิงนั้นได้รับการยอมรับในเชิงสถาบัน ได้ทำให้อาจารย์วิระดาหันมาบุกเบิกก่อตั้งศูนย์สตรีศึกษาและภาควิชาสตรีศึกษาขึ้นในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ กล่าวได้ว่า เป็นภาควิชาสตรีศึกษาแห่งแรกในประเทศไทย ที่มีการเรียนการสอนเกี่ยวกับเพศ และเพศภาวะอย่างเป็นระบบ การทุ่มเทให้กับการสร้างพื้นที่ทางวิชาการด้านสตรีศึกษาอย่างจริงจังของอาจารย์วิระดา ทั้งในแง่หลักสูตร และการตีพิมพ์วารสารด้านสตรีศึกษา ได้ทำให้ศูนย์สตรีศึกษาและภาควิชาสตรีศึกษา กลายเป็นจุดศูนย์กลางทางวิชาการด้านสตรีศึกษาที่คึกคัก และเข้มข้น โดยได้รับการสนับสนุนอย่างแข็งขันจากนักสตรีนิยมไม่เพียงแต่ในแวดวงการวิชาการไทย หากแต่จากเครือข่ายนักสตรีนิยมนานาชาติอีกด้วย เป็นที่น่าเสียดายว่า การทุ่มเทสร้างสรรคภาควิชาสตรีศึกษาของอาจารย์วิระดาในตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา กลับไม่ได้รับการสนับสนุนหรือให้คุณค่ามากนักจากสถาบันการศึกษาที่อาจารย์สังกัด

วารสารจุดยืน ฉบับนี้ ได้รับเกียรติจากกัลยาณมิตรของอาจารย์วิระดา สมสวัสดิ์ จากที่ต่างๆ ได้ร่วมกันรำลึกถึงอาจารย์ด้วยแง่มุมอันหลากหลาย นับตั้งแต่มิติด้านการศึกษา กฎหมาย ไปจนถึงประวัติศาสตร์ บทความของ นางเยาว์ นาวรัตน์ เรื่อง “สตรีศึกษาหัวเมือง เชียงใหม่: ต้นไม้ข้างรั้ว” สืบสาวประวัติศาสตร์การเติบโตของขบวนการสตรีศึกษาไทย โดยเฉพาะในสถาบันอุดมศึกษา ที่ซึ่งกระแสการผลักดันให้เกิดความเสมอภาคทางเพศได้ริเริ่มขึ้น อันเป็นผลพวงของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยในทศวรรษที่ 2510 บทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ ปี 2517 ว่าด้วยสิทธิอันเท่าเทียมกันระหว่างหญิงและชาย เป็นหมุดหมายสำคัญที่ได้ทำให้เกิดการแผ่ขยายของแนวคิดและการจัดตั้งโครงการด้านสตรีศึกษาขึ้นในมหาวิทยาลัยต่างๆ ในไทย ทศวรรษที่ 2510-20 ยังเป็นช่วงเวลาแห่งความเฟื่องฟูของกระแสคิดต่างๆ ทั้งมาร์กซิสม์ และเสรีนิยม ในการวิเคราะห์สถานะของผู้หญิงและความไม่เป็นธรรมทางเพศ ดังที่ปรากฏ

ในงานเขียนทางวิชาการของปัญญาชนสตรีนิยมในมหาวิทยาลัยต่างๆ บทความของนงเยาว์ ได้ให้รายละเอียดทางประวัติศาสตร์การก่อตั้งโครงการศูนย์สตรีศึกษาในมหาวิทยาลัย เชียงใหม่ ในปี 2535 ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างประเทศ และพัฒนาการของ งานของศูนย์ฯ ที่ไม่เพียงสร้างหลักสูตรการเรียนการสอนด้านสตรีศึกษาเท่านั้น หากแต่ยังเป็นสถาบันที่สร้างกิจกรรมที่เสริมสร้างอำนาจของผู้หญิงในท้องถิ่น วรรณคดีและขับเคลื่อน ประเด็นปัญหาของผู้หญิง และร่วมเคลื่อนไหวในประเด็นประชาธิปไตย ตลอดจนเสริมสร้าง เครือข่ายความร่วมมือระหว่างกลุ่มต่างๆ ทั้งที่เป็นกลุ่มคณาจารย์ และองค์กรด้านสตรีต่าง ประเทศ นงเยาว์ได้เสนอว่า คุณูปการของสตรีศึกษา โดยเฉพาะภายใต้การทำงานของ อาจารย์วิระดา ได้แก่การสร้างชุมชนสตรีนิยมขึ้น ซึ่งมีใช้เป็นชุมชนที่เพียงสร้างความรู้ บนหอคอยงาช้าง หากแต่เป็นปฏิบัติการที่เชื่อมต่อกับความรู้และเสียงของผู้หญิงออกสู่สาธารณะ เพื่อคัดง้างกับการครองอำนาจความเป็นใหญ่ของชาย ชุมชนสตรีนิยม จึงเปรียบเสมือนพื้นที่ รอยต่อ (Third space) ที่กำเนิดขึ้นในพื้นที่ทางการของอุดมศึกษา และปฏิบัติการต่างๆ เป็นทั้งห้องเรียนที่สร้างความรู้ทวนกระแสเพื่อการเปลี่ยนแปลง และเป็นทั้งพื้นที่แห่งการ กระทบการ และปฏิสัมพันธ์ที่เชื่อมประสานความรู้ การคิดเชิงวิพากษ์ และสาธารณชนเข้าด้วยกัน

บทความของสมชาย ปรีชาศิลปกุล เรื่อง “พรมแดนความรู้ของการวิจัยกฎหมาย แนวสตรีนิยมในสังคมไทย” ประมวลงานศึกษาด้านกฎหมายภายใต้แนวคิดสตรีนิยมในไทย ทั้งงานวิจัยด้านทฤษฎีและงานวิจัยเชิงประยุกต์ สิ่งที่น่าสนใจคือ แม้ว่าจะมีความพยายาม บุกเบิกงานด้านทฤษฎีเกี่ยวกับสตรีนิยมในแนวคิดนิติศาสตร์ โดยนักวิชาการกฎหมายหลายท่าน ซึ่งแน่นอนที่ว่าหนึ่งในนั้นได้แก่ อาจารย์วิระดาเอง แต่งานในด้านทฤษฎีสตรีนิยมใน นิติศาสตร์กลับมีอยู่จำนวนไม่มากนัก โดยที่งานเขียนส่วนใหญ่มักอธิบายแนวคิดสตรีนิยมที่ เชื่อมโยงกับนิติศาสตร์ในภาพกว้าง โดยยังคงขาดข้อถกเถียงและการปรับใช้ทฤษฎีสตรีนิยม อย่างลุ่มลึก ในขณะที่เดียวกับที่งานด้านทฤษฎีในแนวทางสตรีนิยมนิติศาสตร์เองก็ยังไม่ มีพัฒนาการมากนัก งานที่แพร่หลายมากกว่ากลับได้แก่งานวิจัยกฎหมายแนวสตรีนิยมเชิง ประยุกต์ ซึ่งส่วนใหญ่มักครอบคลุมประเด็นปัญหาที่เกี่ยวกับผู้หญิง เช่น ความสัมพันธ์ ระหว่างหญิงชายในครอบครัว การล่วงละเมิดทางเพศ สิทธิในการเจริญพันธุ์ของหญิง ไปจนกระทั่งการค้าหญิงข้ามพรมแดน เป็นต้น สมชายได้ตั้งข้อสังเกตต่องานวิจัยกฎหมาย แนวสตรีนิยมในเชิงประยุกต์ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากว่า ส่วนใหญ่มักเป็นงานที่ศึกษากฎหมาย ที่เป็นทางการ มากกว่าให้ความสำคัญต่อกฎหมายที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้า หน้าที่รัฐ ซึ่งได้ทำให้มองไม่เห็นมิติด้านทัศนคติ หรือความโน้มเอียงทางเพศ ความคิด และวัฒนธรรมทางเพศ ที่แสดงออกผ่านปฏิบัติการทางกฎหมายของผู้มีอำนาจใน

การใช้กฎหมาย เช่น การตีความเหตุการณ์ของเจ้าหน้าที่ หรือคำวินิจฉัยของศาล เป็นต้น มิติเหล่านี้มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในภาคปฏิบัติการของกฎหมาย ในขณะที่เดียวกัน งานวิจัยด้านกฎหมายที่แม้จะวิเคราะห์ในประเด็นที่เกี่ยวกับผู้หญิง แต่ก็ยังพบว่ามีการใช้แนวคิดด้านสตรีนิยมค่อนข้างน้อย หรือหากใช้แนวคิดด้านสตรีนิยม ก็เน้นเรื่องความเท่าเทียมและความแตกต่าง โดยมีงานที่ใช้แนวคิดสตรีนิยมอื่นๆ ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์อย่างค่อนข้างจำกัด ทั้งนี้ ทั้งนี้ แม้วางจะงานวิจัยด้านกฎหมายที่สนใจนำเอามุมมองด้านสตรีนิยมมาประยุกต์ใช้ก็ตามที่ แต่งานเหล่านี้ กลับยังคงมีสถานะชายขอบในความรู้ด้านนิติศาสตร์ เช่นเดียวกับสถานะของแนวคิดสตรีนิยม ในความสัมพันธ์กับศาสตร์อื่นๆ ในแวดวงวิชาการไทย

บทความเรื่อง “ประวัติศาสตร์ของการต่อสู้: ผู้หญิงและประชาธิปไตยตั้งแต่การอภิวัฒน์ 24 มิถุนายน 2475” ของไทเรล ฮาเบอร์คอร์น ร่วมรำลึกถึงอาจารย์วิระดา สมสวัสดิ์ ด้วยการเล่าเรื่องราวของการต่อสู้ของผู้หญิงเพื่อประชาธิปไตย 4 คนด้วยกัน ได้แก่ ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ อาจารย์อ่องุ่น มาลิก คุณอังคณา นีละไพจิตร และคุณภรณ์ทิพย์ มั่นคง ฮาเบอร์คอร์นเห็นว่า ประวัติศาสตร์การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยในไทยนั้น เป็นประวัติศาสตร์ของเพศชาย ที่ซึ่งบทบาทของผู้หญิง ไม่ว่าจะใหญ่หรือเล็ก กลับไม่ค่อยถูกพูดถึง สิ่งที่น่าสนใจคือ แม้วางงานวิทยานิพนธ์ของฮาเบอร์คอร์นเองที่บอกเล่าเรื่องราวการต่อสู้ของนักศึกษาและชาวนาในภาคเหนือ ก็เป็นเรื่องเล่าทางการเมืองที่มีผู้ชายเป็นองค์ประธาน ศูนย์กลาง งานเขียนชิ้นนี้ซึ่งปรับปรุงมาจากปาฐกถาปรีดี พนมยงค์ประจำปี ในวันที่ 24 มิถุนายน 2558 จึงเป็นการคืนประวัติศาสตร์ให้กับผู้หญิง ที่ถูกกดทับและทำให้มองไม่เห็นแม้ในเรื่องเล่าของฝ่ายประชาธิปไตยเอง และเพื่อข้ามพ้นการดูถูกผู้หญิง ซึ่งฮาเบอร์คอร์นเห็นว่า เป็นสาเหตุรากฐานของการที่ผู้หญิงถูกทำให้ปราศจากตัวตนในประวัติศาสตร์การเมืองไทย

ผู้หญิงทั้งสี่คนที่ฮาเบอร์คอร์นเลือกที่จะนำช่วงชีวิตแห่งการต่อสู้ของพวกเธอ มาบอกเล่าเรื่องราวในฐานะที่เป็นส่วนสำคัญทางประวัติศาสตร์การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย หลังการอภิวัฒน์ 24 มิถุนายน 2475 แม้วางจะดำรงชีวิตแห่งการต่อสู้อยู่ในคนละช่วงเวลา และในบริบทที่แตกต่างกัน แต่ประวัติศาสตร์แห่งการต่อสู้ของผู้หญิงทั้งสี่นี้ กลับร่วมกันให้บทเรียนอันทรงคุณค่าต่อผู้คนได้เรียนรู้ถึงความกล้าหาญ ภูคินีภาพ การทรมาน และการเสียสละ ในท่ามกลางการต่อสู้เพื่อยืนยันในเจตน์จำนงค์แห่งเสรีภาพ และเพื่อความ เป็นธรรม ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ นั้น ยืนยันในหลักการแห่งความเป็นมนุษย์ ซึ่งท่านเห็นว่าดำรงอยู่ในทุกที่ในสังคม และดังนั้นจึงข้ามพ้นเส้นแบ่งระหว่างการเมืองกับส่วนตัว ส่วนอาจารย์อ่องุ่น มาลิก ก็ยึดมั่นในสัจจะในการคัดค้านกับครอบงำที่ปราศจากความ เป็นธรรม คุณอังคณา นีละไพจิตร ได้ให้บทเรียนที่สำคัญในการยืนหยัดเพื่อความยุติธรรม

ในฐานะพลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลงสังคม ในขณะที่คุณภรณ์ทิพย์ มั่นคง เชื่อว่าการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยและการเขียนประวัติศาสตร์การต่อสู้ เป็นสิ่งที่ต้องทำไปพร้อมๆกัน อย่างสร้างสรรค์ด้วยความกล้าหาญ แม้ว่า การต่อสู้ นั้นจะเป็นเพียงเรื่องราวที่สามัญธรรมดา ฮาเบอร์คอร์นเห็นว่า การต่อสู้เพื่อโค่นล้มระบอบเผด็จการนั้น เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง และยาวนาน กระบวนการเช่นนี้ ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงจากประวัติศาสตร์ของเหตุการณ์ยิ่งใหญ่เท่านั้น หากแต่ประกอบไปด้วยปฏิบัติการหรือการกระทำปลีกย่อยที่คด้างทางอำนาจที่แม้จะเป็นเรื่องที่ไม่สำคัญ และมักไม่ถูกกล่าวถึงในหน้าประวัติศาสตร์ นอกจากนี้แล้ว ยังมีผู้หญิงอีกจำนวนมาก ที่มีบทบาทสำคัญในเส้นทางการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย และรอการถูกนับเข้าเป็นส่วนสำคัญของประวัติศาสตร์ของการเมืองไทย

วารสารจุดยืนฉบับนี้ ยังได้รวมรายงานปริทัศน์หนังสือ เรื่อง Family Matters in Indian Monasticism ซึ่งเขียนโดย Shane Clarke โดยมีภิญญา เฟื่องฟูสกุล เป็นผู้ปริทัศน์ ในการร่วมรำลึกถึงอาจารย์วิระดา สมสวัสดิ์ หนังสือดังกล่าวได้เปิดมุมมองที่สำคัญในการอ่านพระวินัยในพระไตรปิฎกเสียใหม่ โดยชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของครอบครัวและเครือญาติ ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในโลกพุทธศาสนา และหลายทัศนคติที่มักแยกโลกของสงฆ์และโลกของฆราวาส โดยเฉพาะในความสัมพันธ์ทางสังคมออกจากกัน

การสร้างสังคมไปสู่สังคมแห่งความเป็นธรรมทางเพศนั้น เป็นกระบวนการที่ไม่เพียงต้องอาศัยพลังและความมุ่งมั่นที่จะเปลี่ยนแปลง และความกล้าหาญที่ไม่ยอมจำนนเท่านั้น หากแต่ยังต้องอาศัยความอดทน และความร่วมมือจากขบวนการทางสังคมที่ร่วมในเส้นทางเดียวกัน ดังที่อาจารย์วิระดาได้เคยกล่าวไว้ว่า ขบวนการผู้หญิงในการปฏิรูปกฎหมายนั้น ไม่สามารถที่จะโดดเดี่ยวตนเองออกจากขบวนการทางสังคมอื่น หรือขบวนการผู้หญิงอื่นๆได้ ทั้งนี้เนื่องเพราะสิ่งที่ต่างเพศอยู่ล้วนแล้วแต่อยู่ภายใต้โครงสร้างแห่งการครอบงำทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมแห่งชายเป็นใหญ่เดียวกัน สำหรับอาจารย์วิระดาแล้ว การต่อสู้กับความไม่เป็นธรรมทางเพศ คือการต่อสู้กับอำนาจแห่งความมีอภิสิทธิ์ที่ดำเนินอยู่ในความเหนือกว่าทางชนชั้น ชาติพันธุ์ เชื้อชาติ วัย ศาสนา และอำนาจทางการเมือง และดังนั้น เส้นทางแห่งการต่อสู้จึงทั้งยาวนาน และทั้งต้องการกัลยาณมิตรร่วมเดินทางที่มากไปกว่าเพียงผู้หญิง หรือกลุ่มองค์กรผู้หญิง การสร้างพันธมิตรเพื่อร่วมกันสร้างสังคมแห่งความเป็นธรรมทางเพศที่กว้างไกล จึงเป็นพันธกิจที่จักต้องได้รับการสานต่อสืบไป

เอกสารอ้างอิง

Kanowitz, L. (1970). *Women and the law: The unfinished revolution*.

University of New Mexico Press.

Somswasdi, V. 2003. The women's movement and legal reform in Thailand.

Cornell Law School Berger International Speaker Papers. Paper 1.

Retrieved from http://scholarship.law.cornell.edu/biss_papers/1

(เข้าถึง 1/1/2565)